ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора
Поплавської Наталії Миколаївни на дисертацію
Ткачука Руслана Федоровича
«Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика»
на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.01.01 – українська література

У кінці XVI – на початку XVII століть вагомою складовою української літератури стала полеміка між православними й греко-католиками, до якої рівною мірою долучилися і протестанти. Щоправда, полемічний пафос усе частіше виявлявся у культурного-естетичному арсеналі, стилістичних засобах, а не у власне суперечці з противником. Це було продиктовано бажанням відкинути звинувачення опонентів і підкреслити спроможність творити власні духовні цінності. У різних текстових форматах презентувалися провідні соціальні ідеї своєї доби.

Умови активної з'яви таких текстів (загострення міжконфесійних конфліктів у Західній Європі) спонукали їх авторів до пошуків відповідних жанрових форм і стильових стратегій. У свою чергу це сприяло суттєвому оновленню жанрової та тематичної парадигми вітчизняного письменства, оскільки в ній чи не найбільше були сконцентровані й інтерпретовані основні тогочасні ідеї. Це – переважно міжконфесійні дискусії, які велися щодо актуальних проблем творення унійної церкви. Політико-конфесійна суперечка знайшла місце й у творчості авторів, що долучилися до неї як прихильники Берестейської унії. Проте вона не втілила в життя мрії про загальну консолідацію сил у Речі Посполитій, як твердив Мелетій Смотрицький, «не примирила Русь з Руссю», навпаки – міжконфесійні суперечки стали відтоді ще запеклішими. Українці православного, уніатського, католицького й протестантського віросповідань опинилися по різні боки барикад, що й знайшло відображення в полемічній літературі.

На жаль, текстовий масив цієї прози досі опрацьовано лише фрагментарно. Тому *актуальність* дисертації Руслана Ткачука є незаперечною і зумовлена потребою цілісного осмислення в полемічних творах унійних книжників засвоєння ренесансно-реформаційних і контрреформаційних прийомів ведення суперечки, трансформації стильових форм тієї доби. Крім того, як вважає автор, «ідейно-тематичний, структурний, художній аналіз творів унійних богословів дає можливість простежити входження національного письменства в полемічний дискурс західноєвропейської літератури» (Мон., с. 10). На цих питаннях у роботі Р. Ткачука зосереджено достатньо уваги, а також поглиблено теоретичні поняття й категорії, що стосуються цієї ділянки літературного процесу в Україні.

Тема дослідження співзвучна із науковими темами «Українська література: теоретичний, історико-літературний та герменевтичний дискурс» (№ держ. реєстрації 0112U001725) та «Прототекст, текст, контекст як інтерпретаційні стратегії дослідження давньої і модерної української

літератури (X–XVIII ст.)» (№ держ. реєстрації 0117U000649). Її затверджено на засіданні Вченої ради Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 1 від 5 січня 2016 р.) та на засіданні Бюро науково-координаційної ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 1 від 19 травня 2016 р.).

Наукова новизна дисертації та одержаних результатів не викликають сумнівів, адже вперше в українській медієвістиці здійснено комплексний, системний аналіз творів унійних книжників у літературознавчому, історико-культурному аспектах, уведено у літературний процес невідомі твори унійних богословів, запропоновано нову оцінку їхніх світоглядно-ціннісних орієнтирів, вироблено об'єктивний погляд на полемічну творчість уніатів, уперше в українському літературознавстві стали об'єктом цілісного дослідження твори *Тимофія Симоновича* («Proba Verificatiey Omylney»), *Іллі Мороховського* («Παρηγορια albo Utulenie uszczypliwego Lamentu mniemaney Cerkwie Świętey wschodniey zmyślonego Theophila Ortologa», «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiey od Kośćioła Rzymskiego, y kto był tego przyczyną»), *Йосифа Велямина-Рутського* («Sowita wina to iest odpis na script, Maiestat Krola Iego Msci honor y reputatią Ludzi Zacnych Duchownych y Swieckich obrażaiący, nazwany "Verificatia Niewinnosci"», «Examen Obrony to jest odpis na script Obrona Verificatij nazwany, w którym się zgromadzenie Wileńskie Zejścia Ducha iustificuie, że nie popadło w Sowitą Winę, sobie zadaną»), *Антонія Селяви* («Antelenchus to iest odpis na scrypt uszczypliwy Zakonnikow Cerkwie odstępney Ś. Ducha Elenchus nazwany»), *Івана Дубовича* («Hierarchia abo o zwierzchnośći w Cerkwi Bożey»), *Пахомія Войни-Оранського* («Zwierciadło albo zasłona naprzeciw uszczypliwey Perspektywie wystawiona»).

Обґрунтованість і достовірність положень і висновків, сформульованих у дисертації Руслана Ткачука, підтверджується теоретично-методологічною основою дослідження. Доречним видається синтез таких методів аналізу, як культурно-історичного, порівняльно-історичного, дескриптивного, функціонально-комунікативного, риторичного, текстологічного, герменевтичного, біографічного, дискурсивного. Це дало дослідникові можливість системно осмислити феномен творчості унійних апологетів, етнокультурну, проблемну та художню парадигми їх творчості.

Докторська дисертація Ткачука Руслана Федоровича «*Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика»,* представлена до захисту у форматі однойменної монографії (Київ : КММ, 2019. 486с), побудована за «класичним» принципом. *Вступ,* окрім аргументованого пояснення актуальності досліджуваної проблематики, містить усі необхідні для цього формату структурні складники. Зокрема, чітко сформульовано об'єкт («текстовий масив полемічних творів унійних книжників кінця XVI – першої половини XVII ст.») і предмет («історико-літературний, риторичний, герменевтичний аспекти текстотворення полемічної книжності уніатів, індивідуальний стиль письменників») дослідження. Виразно означено мету роботи, реалізація якої передбачала виконання чітко задекларованих завдань. Опрацювавши фонди стародруків і рукописів у бібліотеках України та Польщі, праці українських та зарубіжних учених з літературознавства, історії,

релігієзнавства, присвячені Берестейській унії, писанням унійних і православних богословів, автор обґрунтував змістову організацію полемічних творів унійних письменників у контексті міжконфесійної суперечки другої половини XVI – першої половини XVII ст. в Україні; охарактеризував риси ідіостилю унійних книжників, комунікативні засади текстотворення; визначив застосовані унійними полемістами прийоми аргументації; описав методи тлумачення біблійних текстів; верифікував наведені богословами цитати зі Святого Письма, творів учителів церкви; визначив мотиваційно-ціннісні детермінанти творчості унійних письменників та вплив на них ренесансно-реформаційних та контрреформаційних традицій ведення писемної полеміки.

Розроблена наукова концепція дослідження реалізована у чотирьох розділах з підрозділами із: комплексним аналізом полемічних творів унійних письменників у контексті церковно-суспільних відносин та літературних практик другої половини XVI – першої половини XVII ст., дослідженням жанрової природи, проблематики та динаміки функціонування унійної української прози, особливостей її риторичної природи. Вагомість проведеного наукового дослідження засвідчують: аналітичне наповнення розділів, авторська аргументація; обізнаність як із джерельною базою, так і з науковою рецепцією матеріалу; оперування методичним інструментарієм та його вдале застосування щодо конкретних текстів.

Цілком правильним і науково коректним вважаю представлення автором у межах першого розділу *«Формування системи риторичного текстотворення та її функціонування в полемічному письменстві XVI–XVII ст.»* ключових теоретико-методологічних засад, що є надзвичайно важливими та ціннісними для усієї роботи. У цьому дослідницькому сегменті мене зацікавило виокремлення такої наукової проблеми, як творення унійної прозової парадигми: персвазійність мовлення, симбіоз західної та східної біблійної герменевтики, інтертекстуальна наповненість, жанрово-стильова спорідненість, риторично зумовлене епігонство та бачення автором риторичного дискурсу прози унійних полемістів першої половини XVII ст. «Вагоме місце, – на думку дослідника, – в риторичній системі полемічної книжності уніатів належить психологічним прийомам впливу на емоційну сферу читача» (Мон., с. 39).

Важливим структурним компонентом докторської дисертації можна вважати наступні три розділи, присвячені аналізу опрацьованих автором текстів унійних апологетів, які з'явилися переважно після Берестейської унії. Варто зауважити, що це була нова сторінка міжконфесійного діалогу, в центрі якого – ідея церковної унії з усією поліфонією дотичних проблем. Полемічно-публіцистична проза у цей період суттєво набуває нових ознак, а полемісти уподібнюються вчителям, духовним наставникам. Чіткіше окреслюється суб'єктивність текстів, ускладнена декораціями щодо релігійно-політичних інтересів. Це спонукало авторів до активнішого діалогу з читачем, який мав бути прямим об'єктом впливу і диктувати, бодай опосередковано, свої вимоги. Такий читач мав бути партнером у діалозі, оскільки в межах тексту всі висловлювання проектувалися на свідомість, на систему цінностей компетентного реципієнта. Звісно, нова ситуація вимагала пошуку оновлених засобів впливу та жанрових моделей творів, які відповідали б запитам

гіпотетичного читача, озброєного чітким комплексом сподіваних переконань. Майже кожен полемічно-публіцистичний текст, що з'являвся після унії, був своєрідним діалогом із попереднім текстом, вступав у полеміку з уявними адресатами, погляди яких були імпліцитно сформульовані в тексті опонента. Таким чином посилювалася пропагандистська роль творів, у яких усе частіше відчувається індивідуальна авторська манера, змога вправно маніпулювати догматичним матеріалом, цитатою, втілювався аналітичний підхід до документального матеріалу (за потреби він фальшувався), активізувалася дискусія навколо культурно-політичних наслідків Берестейської унії.

Автор монографії обґрунтовано класифікує твори унійних полемістів на ті, в яких дискутуються проблеми щодо: легітимності прийняття Берестейської унії (1595–1620 рр.), навколо канонічності відновлення православного єпископату Київської митрополії (20-ті рр. XVII ст.) і ті, в яких велася обрядово-догматична полеміка, спричинена виступом католика-конвертита Касіяна Саковича проти східної форми таїнств (40-ві рр. XVII ст.) (Мон., с. 58). Науковець вважає, що «кожен із цих етапів докладно відображає церковно-суспільну проблематику тієї доби, засвідчує перехід українського письменства від ренесансно-реформаційної до барокової техніки текстотворення» (Автореф., с. 34). Виходячи із цієї класифікації, у другому розділі *«Навколоунійна полеміка в українській літературі»* у підрозділ 2.1. «*Митрополит Іпатій Потій та полемічна література на межі XVI–XVII ст.»* подається аналіз проповідницької прози, богословських трактатів та апологій Іпатія Потія, творчий доробок якого вплинув на утвердження в українській літературі стилю бароко, а «урядування на Київській кафедрі Іпатія Потія були спрямовані на збереження в Україні грецького обряду, відродження освітнього та духовного життя православних християн у суспільно-політичних умовах Речі Посполитої» (Мон., с.80). Особливо ретельним є аналіз (підрозділ 2.2. *«Полемічні писання Іллі Мороховського: риторичний та герменевтичний аспекти дослідження»*) творів Іллі Мороховського «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiey od Kośćioła Rzymskiego, y kto był tego przyczyną» («Дискурс про початок відступу Грецької Церкви від Римського Костелу і хто був тому причиною»), «Παρηγορια albo Utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa» («Паригорія, або Втихомирення ущипливого Лементу неправдивої святої Східної церкви вигаданого Теофіла Ортолога»), а також перекладу з грецької мови на польську житія предстоятеля Константинопольської церкви Ігнатія «Żywot świętego Ignaciusa patriarchy Konstantinopolskiego, z Nicety greckiego autora na polskie przełożony» («Житіє святого Ігнатія, патріарха Константинопольського, перекладене на польську мову з грецького автора Нікіти»), а у підрозділі 2.3. *«Техніка асертивної нарації Лева Кревзи у творі "Obrona Jedności Cerkiewney" (1617 р.)»* – твору «Obrona Jedności Cerkiewney, abo dowody ktorymi się pokazuie, iż Grecka Cerkiew z Łaćinską ma być ziednoczona» («Оборона Церковної Єдності, або докази, які доводять, що Грецька Церква з Латинською має бути з'єднана») Лева Кревзи, що підводить дослідника до висновків щодо чіткого розрізнення у їх творах індивідуальних стильових особливостей.

стилю Івана Дубовича є «поміркований, логічний, аргументований виклад матеріалу» (Мон., с. 422), а твір Пахомія Войни-Оранського – «свідчення дедалі активнішого засвоєння українською літературою барокової форми словесного вираження» (Мон., с. 422).

З основними положеннями *Висновків* погоджуюся. Вважаю, що вони добре структуровані, науково достовірні, акумулюють зміст усього дослідження, узагальнюючи його найсуттєвіші положення. Із них зрозуміло, що обрана для дослідження проблема є актуальною, особливо сьогодні, коли сучасні політичні процеси супроводжуються зіткненням різних ідеологій, культурно-ціннісних систем, коли проблема національного самоусвідомлення порушується у найрізноманітніших контекстах (історично-релігійному, соціально-політичному, культурному), а суспільно-політична та релігійна ситуація в контексті глобалізаційних викликів проблематизує національні духовні орієнтири. Саме у полемічно-публіцистичних рефлексуваннях кінця XVI – XVII ст. закладено пошуки релігійно-політичного порозуміння в умовах духовного тиску на українство, шляхів захисту своєї віри, з одного боку, та сприйняття ідей європейської Реформації, з іншого. Власне полемічна література унійного спрямування, досліджувана у дисертації, ілюструє шляхи до неупередженого сприйняття «іншого» та культури дискусії з ним.

Відзначаючи безсумнівне наукове і практичне значення дисертації, не маючи принципових зауважень до її викладу та висновків, вважаю за доцільне уточнити деякі аспекти та просити дати відповіді на запитання:

1. У дисертації враховано, що кожна культурна епоха зумовлювала свою точку зору на риторичну спадщину. У Середньовіччі, наприклад, риторика певною мірою ототожнювалася з літературною творчістю. В епоху Відродження, коли завирувало нове політично-релігійне життя, стала очевидною потреба у новому красномовстві, яке регулювалося нормативними риторичними трактатами, в яких простежується дві тенденції. Перша полягала в наслідуванні августинівського твердження, що метою риторики є примирення «посварених», тобто платонівсько-квінтиліанівська парадигма. Друга, яка більше виявлялася у практиці полемізування, зреалізувала аристотелівську теорію риторичного переконування. Вона становила істотний елемент літературного процесу на схилі XVI ст. й полягала в посиленні мистецтва переконування, що було основною і водночас найдієвішою зброєю у літературних протистояннях протестантів, католиків, православних. Риторична стратегія набрала ознак емоційного переконування, стала базисом художності полемічних текстів. Втілюючи основні механізми риторики у полемічну практику, автори задекларували досить велику систему топосів. Тому суттєвим доповненням до розроблення методики наукового аналізу полемічної практики уніатів була б пильніша увага до них дисертанта. Можна було б активніше залучати консептивні фігури і топоси як барокові засоби переконування опонента і читача. Бо подекуди, захопившись з'ясуванням змістової організації текстів, дисертант випускає з уваги їх художню цінність. Переконливим в аналізі текстів було б звернення до образів автора, опонента, читача. Чіткішої дефініції потребує і жанрова специфіка творів.

2. У *Висновках* до першого розділу роботи автор зауважує: «Полемічні трактати поберестейської доби, на відміну від апологетичних творів

риторика і поетика» виконана на високому фаховому рівні, вирізняється послідовністю та системністю викладу думки, ґрунтовним опрацюванням порушених теоретичних проблем, становить цілісне, завершене і самостійне дослідження, мету якого досягнуто, а завдання послідовно виконано. Робота відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07. 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.). І це дає підстави присудити Ткачуку Руслану Федоровичу науковий ступінь доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри журналістики
Тернопільського національного
педагогічного університету ім. В. Гнатюка – Поплавська Н. М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
02125544